

Teknoloji Eleştirisinin Dört Biçimi

Emirhan KARTAL





Teknoloji Eleştirisinin Dört Biçimi

Emirhan KARTAL

NİSAN 2026
KÜME | ANALİZ



Bu analizi aşağıdaki şekilde alıntalayabilirsiniz:

Kartal, Emirhan. *Teknoloji Eleştirisinin Dört Biçimi*. Kùltür Medeniyet Vakfı. Nisan 2026. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18806583>

Emirhan KARTAL

Emirhan Kartal, Boğaziçi Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakùltesi Tarih Bölümü'nde lisans eğitimini tamamladı. Bunun yanında Sahn-ı Seman Lisans Programından mezun oldu. KÜME Vakfı Teknoloji Politikaları Programı bünyesinde araştırmacı olarak görev alan Kartal, küresel yapay zeka stratejileri, yarı iletken jeopolitiğı ve teknolojinin sosyo-ekonomik boyutları üzerine çalışmalar yürütmektedir. İngilizce, İspanyolca ve Arapça bilmektedir.

COPYRIGHT © 2026

Bu yayının tüm hakları Kùltür Medeniyet (KÜME) Vakfı'na aittir. KÜME'nin izni olmaksızın yayının tümünün veya bir kısmının elektronik veya mekanik (fotokopi, kayıt ve bilgi depolama vd.) yollarla basımı, yayımı, çoğaltılması veya dağıtımı yapılamaz. Kaynak göstermek suretiyle alıntı yapılabilir. Bu yayındaki fikirler tamamen yazarına aittir ve Kùltür Medeniyet Vakfı'nın yayın politikasını yansıtmayabilir.

KÜME | İstanbul

Fenerbahçe Mahallesi, Şehit Ümit Yılbar Sk. No:1 Kadıköy/İstanbul

iletisim@kumevakfi.com

İçindekiler

Özet	1
Giriş	3
Teorik Çerçeve: Eleştirinin Tasnifi	6
Fonksiyonel Eleştiri	6
Sosyo-Ekonomik Eleştiri	8
Ontolojik Eleştiri	10
Epistemik Eleştiri	13
Meta-Eleştiri: Söylem Endüstrisinin Dekonstrüksiyonu	16
Kaynakça	18

Özet

Bu analiz, son otuz yılda hızlanan dijitalleşme ve otomasyon süreçleriyle birlikte genişleyen teknoloji eleştirisi literatürünü kavramsal bir çerçeveye oturtmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel iddiası, teknolojiye yönelik popüler ve entelektüel eleştirilerin önemli bir bölümünün zamanla çözüm üretme kapasitesinden uzaklaşarak söylem düzeyinde işleyen bir tüketim alanına dönüşmüş olduğudur. Bu dönüşüm, eleştiriyi pratik müdahale ve politika üretiminden koparmakta; bireylerde ve kamuoyunda eyleme geçilmiş olduğu hissini üretirken gerçek dönüşüm kapasitesini sınırlamaktadır. Böylelikle teknoloji eleştirisi, teknik ilerlemeyi yönlendiren bir denetim mekanizması olmaktan ziyade, distopik anlatıların dolaşıma sokulduğu bir söylem piyasasına eklenmektedir.

Bu metalaşma süreci, özellikle dijital platformlar aracılığıyla dolaşıma sokulan popüler distopya anlatılarında tezahür etmektedir. Teknoloji devlerinin eski çalışanları tarafından dile getirilen “itiraflar” üzerinden algoritmik tahakkümün ne seviyeye geldiğini anlatan belgeler, izleyicide bir farkındalık yaratmaktan ziyade, sistemin kaçınılmazlığına dair bir ümitsizlik üretmektedir. Eleştiri, sistemin dışından yöneltilen rasyonel bir itiraz olmaktan çıkıp sistemin kendi kusurlarını birer içerik olarak pazarladığı, kullanıcıyı ise bu kaygılı ama eylemsiz izleme pratiğine hapsettiği bir döngüye dönüşmektedir. Bu durum, teknoloji eleştirisinin entelektüel derinliğini aşındırarak onu geçici bir duygusal duruma indirgemektedir.

Metin, bu dağınık eleştiri literatürünü analitik olarak ayrıştırabilmek için teknoloji eleştirisini dört ana kategori altında incelemektedir: fonksiyonel, sosyo-ekonomik, ontolojik ve epistemik eleştiri. Fonksiyonel eleştiri, teknolojinin vaat ettiği performans ile sunduğu somut çıktı arasındaki farkı merkeze almakta; sosyo-ekonomik eleştiri, teknik gelişmeleri üretim ilişkileri ve güç dengeleri bağlamında değerlendirmektedir. Ontolojik eleştiri, insanın varoluşunun ve özne konumunun teknik akıl tarafından nasıl yeniden biçimlendirildiğine odaklanırken; epistemik eleştiri, dijital çağda bilginin üretim ve dolaşım biçimlerinin hakikat zeminini nasıl dönüştürdüğünü tartışmaktadır. Bu tasnif, farklı motivasyonlara sahip eleştirilerin aynı başlık altında değerlendirilmesinden doğan kavramsal karışıklığı gidermeyi ve her bir eleştiri türünün sınırlarını görünür kılmayı hedeflemektedir.

Güncel tartışmalarda bu dörtlü tasnif, özellikle yapay zeka teknolojileri bağlamında girift bir yapı kazanmaktadır. Örneğin, veri sömürgeciliği olarak adlandırılan süreç hem sosyo-ekonomik bir emek sömürsünü hem de bilginin üretim biçimini kökten değiştiren epistemik bir kırılmayı temsil etmektedir. Algoritmaların karar alma süreçlerine dahil olması, bir yandan bireyin özneleşme süreçlerini etkilerken, diğer taraftan sistemlerin vaat edilen verimliliği sağlayıp sağlamadığı tartışması eleştirinin teknik boyutunu oluşturmaktadır. Dolayısıyla önerilen bu analitik ayrıştırma, sadece teorik bir bölümlendirme değil, aynı zamanda güncel teknolojik kuşatılmışlığın çok boyutlu yapısını anlamak için gerekli olan bir haritalandırma çabası olarak da görülebilir.

Analiz, söz konusu eleştirilerin önemli bir kısmının meşru kaygılara dayandığını teslim etmekle birlikte, popüler dolaşım içinde bu kaygıların sıklıkla indirgemeci ve determinist bir çerçeveye hapsedildiğini ileri sürmektedir. Teknolojinin otonom ve insanüstü bir fail gibi tasvir edilmesi, insan iradesini ve toplumsal müdahale kapasitesini arka plana itmekte, bu durum ise hem teknofobik eğilimleri hem de nihilist bir eylemsizliği beslemektedir. Tarihsel deneyim, yazıdan matbaaya, sanayi makinelerinden dijital ağlara kadar her yeni teknik imkanın benzer kaygılarla karşılandığını ancak bu araçların toplumsal bağlam içinde yeniden anlamlandırılarak kültürel yapılara eklemlendiğini göstermektedir. Bu gerçeklik, tekniğin etkilerinin sabit ve kaçınılmaz olmadığını; insan pratikleri ve kurumsal düzenlemeler tarafından şekillendirildiğini ortaya koymaktadır.

Çalışma, teknoloji eleştirisinin metalaşmasıyla ortaya çıkan söylem ikliminin iki temel risk barındırdığı sonucuna varmaktadır. İlk olarak, distopik gelecek tasvirleri kamuoyunda dikkat çekici olmakla birlikte, politika üretimine katkı sunmayan bir korku atmosferi oluşturmaktadır. İkinci olarak, teknolojiyi mutlak biçimde olumsuzlayan yaklaşımlar, insanın fail olma kapasitesini zayıflatarak düzenleme, yönlendirme ve dönüştürme imkanlarını görünmez kılmaktadır. Oysa teknoloji ne kendi başına bir kurtuluş aracıdır ne de insanlığı kaçınılmaz bir felakete sürükleyen bağımsız bir güçtür. Teknik gelişmeler, tarihsel ve toplumsal bağlam içinde şekillenen kültürel üretimlerdir ve bu nedenle sonuçları da insan müdahalesine açıktır.

Bu çerçevede çalışma, teknolojiye yönelik eleştirinin toptancı reddiyeler veya sansasyonel anlatılar üzerinden yerine insan iradesini, kurumsal kapasiteyi ve tarihsel bağlamı merkeze alan dengeli bir değerlendirme üzerinden yürütülmesi gerektiğini savunmaktadır. Eleştirinin amacı, teknik ilerlemeyi durdurmaktan ziyade onu toplumsal fayda doğrultusunda yönlendirebilecek bilinçli bir kamusal zemin inşa etmektir. Teknolojiyle kurulan ilişkinin niteliği, içinde şekillendiği kültürel ve siyasal tercihlerin sonucudur. Dolayısıyla ihtiyaç duyulan yaklaşım, teknolojiyi şeytanileştiren ya da mutlaklaştıran bir söylem değil; riskleri tanımlayan, imkanları değerlendiren ve insanı sürecin merkezinde konumlandıran rasyonel bir çerçevedir.

Giriş

Doksanlı yıllardan itibaren teknolojik ilerlemenin hızı ve yaygınlaşması hem geniş kitlelerde hem de entelektüel çevrelerde eleştirel bir reaksiyona sebebiyet vermiş ve birçok açıdan teknolojinin kendisi hedef haline gelmiştir. Teknik, doğal olanı biçimlendirmenin ötesine geçerek onun yerini alan bir mefhum haline geldikçe teknolojiye yönelik eleştirinin kapsamı genişlemiş ve veçheleri artmıştır. Dijitalleşmenin ve otomasyonun teknik taraflarına olduğu kadar toplumsal, ekonomik ve varoluşsal yöndeki etkilerine odaklanılarak modern yaşamın ne’liği sorgulanmıştır. Fakat bu eleştirel literatür, zaman içerisinde modernitenin dinamikleriyle beraber içerisinde bulunduğu paradigmanın bir parçası haline gelmiş ve bir tüketim nesnesine dönüşmüştür. Diğer bir deyişle eleştiriler, teknolojinin yarattığı varsayılan sorunları işaret etmek yahut çözmek yerine söylem düzeyinde kalarak insanlara kendilerini rahatlatma aracı olarak hizmet etmeye başlamıştır. Bu analiz, teknoloji eleştirisinin farklı saiklerini ve felsefi dayanaklarını esas alarak ortaya çıkan eleştiri biçimlerini kavramsal bir tasnife tabi tutmayı hedeflemektedir. Bu yolla, söz konusu eleştirel üretimin zamanla nasıl bir “söylem endüstrisi”ne dönüştüğünü, hangi epistemik varsayımlar üzerinde yükseldiğini ve kendi içindeki gerilimli yönleri görünür kılmayı amaçlamaktadır.

Bir iş başvurusu nedeniyle sınırlı bir süre içinde yabancı bir dili, örneğin İngilizceyi, öğrenmek zorunda kalan bir kişiyi düşünelim. İnternet, dil öğrenimine ilişkin farklı yaklaşımları, popüler mobil uygulamaları ve pratik görünen yöntemleri tanıtan sayısız yazılı ve görsel içerikle doludur. Bu kişi zamanının büyük bir bölümünü “Daha etkili ve hızlı nasıl öğrenebilirim?” sorusuna yanıt arayarak, yöntem anlatan videolar izleyerek ve bu yöntemleri birbiriyle karşılaştırarak geçirir. Sürecin sonunda dil öğrenimi hakkında kayda değer bir teorik bilgi birikimine sahip olur. Ne var ki, asıl hedef olan konuşma, okuma, yazma ve dinleme becerilerinde somut bir ilerleme kaydedemez. Bu durumda kişi, hazırlık aşamasında edindiği hakimiyet hissini gerçek uygulamayla karıştırarak eylemin kendisinin yerine geçen bir “Yeterlilik Yanılgısı”¹ içine sürüklenmiş olur.

Günümüzde teknolojik ilerlemeye yöneltlen popüler ve entelektüel eleştiriler, bu analoji çerçevesinde anlamlandırılabilir. İnsanlık, teknolojik gelişmeleri gözlemledikçe onlara karşı bir konum alma ve tepki üretme ihtiyacı hissetmektedir. Bu tepki, teknolojik ilerlemeyi desteklese de karşı çıksa da, somut bir pratiğe dayanmadığında bireylerde yalnızca eyleme geçmiş oldukları yanılgısını yaratmaktadır. Böylece söylemsel düzeyde takip edilen tutumlar, gerçek eylemin yerini alan sembolik bir müdahale işlevi görmektedir. Tabii olarak eleştiri diskuru, alışlagelmişin dışında olanı dışlama ve bilinmeyenden duyulan korku gibi nedenlerle çok daha hızlı bir şekilde yaygınlaşıp popülerite kazanmaktadır.

1 *Illusion of Competence*: Yeterlilik yanılgısı, bir kişinin bir şeyi öğrenmeden öğrendiği hissine kapılmasıdır.

Her gün -yine bizlere teknoloji aracılığıyla ulaşan- makaleler, podcastler, belgeseller ve benzeri içeriklerin birçoğu bu teknolojilerin yol açabileceği muhtemel zararları merkeze alıyor. Teknoloji üzerine üretilen devasa literatür, teknolojinin varlığına dair huzursuzluğu ve şüpheliği tekrar tekrar üretmekte. Eleştirinin kendisi, bir düzeltme ve gelişim mekanizması olmaktan çıkıp kendi başına bir tüketim nesnesine dönüşmüş halde. Bu yaratılan “söylem endüstrisi”² tıpkı yukarıdaki dil öğrenme yöntemleri içerisinde yaşanan yanılsama gibi teknolojinin kendi içerisinde ve toplumsal bağlamda gerçekliğini değerlendirmek yerine, daha çok ilgi çekmesi muhtemel olan distopik teoriler üzerinden teknik eleştirisini metalaştırıyor.

Her yeni teknik gelişme, belirli toplumsal koşullara ve felsefi kabullere yaslanarak ortaya çıkar; dolayısıyla bu gelişmelere yöneltilen eleştirel ya da şüpheli tutumlar bütünüyle temelsiz değildir. Zira teknoloji, işlevsel bir yenilik olmanın ötesinde, belirli değer rejimlerini, güç ilişkilerini ve insan tasavvurlarını da beraberinde taşır. Bu bakımdan teknoloji karşıtı argümanların önemli bir kısmı, modern teknik aklın sınırlarına ve sonuçlarına işaret etmeleri ölçüsünde dikkate değer bir haklılık payı barındırmaktadır. Ancak oluşturulan bağlam, duyulan şüphenin ve kurulan argümanların niteliğinden bağımsız olarak teknik ilerlemenin farklı açılardan mutlak olarak insanlığı daha kötüye sevk ettiği ve her gelecek zamanın bir öncekinden çok daha tehlikeli olduğu algısına hizmet etmektedir. Bu diskur popüler kültürde rahat pazarlanabilir söylemlerin oluşturulması için münbit bir zemin teşkil ediyor. Daha kolay üretilebilir ve pazarlanabilir olduğu için metodolojik olarak tekniğin ve teknolojinin kendisine yönelik bir eleştiri geliştirmek yerine neden korkmamız gerektiğine dair argümanlar üretiliyor. Bu da kitleleri asıl amaç olan aksiyon almaktan alıkoyup bir “analiz felcine”³ yol açıyor. Bu sorunsalı çözümlemek ve teknolojiye yönelik eleştirilerin hangi konseptlerden kaçınarak daha faydalı bir çerçevede konumlandırabilmek adına bu çalışma meydana getirilmiştir.

Analizin sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için eleştiriye konu olan teknoloji mefhumunun çerçevesini netleştirmek elzemdir. Zira popüler teknoloji eleştirisi altında toplanan literatür, çoğu zaman birbirinden çok farklı katmanları barındırmakta ve bu katmanlar arasında geçişlilik olduğu için keskin bir ayırım yapılamamaktadır.

İlk olarak, fiziksel araçları ifade eden teçhizat/donanım ile Heidegger ve Jacques Ellul gibi isimlerin ortaya koyduğu hayatın her alanını verimlilik ilkesine göre düzenleyen otonom, teknik (technique) sistemi birbirinden ayrılmalıdır.⁴ Bugün popüler kültürde karşılaştığımız eleştiri, genellikle donanıma -mesela akıllı telefonların batarya ömrüne- yönelik değil direkt insanoğlunun doğasına olan etkisidir. Bu aşamada ürünün sosyal, psikolojik, ekonomik vb. etkileri gibi üretiminin ortaya konmasındaki mentalite de eleştirinin hedefi olarak görülebilir. Takdir edilmelidir ki analizin odağı donanım eleştirileri değil teknik çerçevesinde değişen yaşam ve kültüre yöneltilen eleştirilerdir.

Bu çerçevede tanımlanan eleştiriler yaşam ve kültürün değişen öğelerini direkt olarak hedefe almayıp bunların teknoloji dolayında biçimlendiği görüşünü savunurlar. Tekniğin bu değişimdeki etkisini tam manasıyla tespit edebilmek ve bunun üzerinden bir eleştiri üretebilmek takdir olunur ki bir hayli güçtür. Ancak varsayılan etkileşimin toptan hiçe sayılması da çözüm olarak teklif edilemez. Bu nedenle çalışmamız da bu varsayımı doğru kabul ederek ilerleyecek ancak yaşamın tüm sürekliliğinin bir teknik doğa çatışmasından ibaret olmadığını ve diğer etken ve değişkenlerin de cari olduğunu aklımızın bir köşesinde tutacağız.

2 Buradaki “söylem endüstrisi” ifadesi, Frankfurt Okulu’nun “kültür endüstrisi” (*Culture Industry*) kavramından mülhemdir. Adornocu anlayışa göre modern dünyada eleştiri ve sanat, sistemin dışından ona yönelen birer tehdit olmaktan çıkıp bizzat sistem tarafından üretilen ve tüketilen metalar haline gelmiştir. Benzer bir şekilde teknoloji karşıtı argümanlar da makul bir harekete geçme teklifi olmaktan uzaklaşıp meta formunda tüketilen söylemler halini almıştır.

3 Analiz felci bir durumu aşırı düşünme ve analiz etme durumunu ifade eder. Bu bir şeyin üzerinde aşırı durma durumu genelde kararsızlığa ve eylemsizliğe neden olur. (Chang 2012, 45)

4 Jacques Ellul, *The Technological Society* (New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 2021), 45; Martin Heidegger, *The Question Concerning Technology, and Other Essays*, trans. William Lovitt (New York: Harper & Row, 1977), s. 4-5.

İkinci olarak, bu eleştirinin kaynağını teşhis etmek için Gilbert Simondon'un perspektifi oldukça mühim. Simondon'a göre modern insanın teknoloji ile kurduğu ilişki "teknik kültür"ünün henüz yeterince gelişkin olmamasından kaynaklanmaktadır. Kültür, tekniğin nihai ürünleri olan nesneleri kendi içerisinde anlamlandırmaya çalışmaz. Bu ürünleri ya sadece faydacı birer hizmetkar ya da insanlığı tehdit eden birer korku nesnesi olarak görmeye meyilidir.⁵ Bu iddia kültür ile tekniğin aynı hızda ilerlemediği varsayımından ortaya çıkar. Bu bağlamda teknolojinin nesneleri izole edilip korku nesneleri haline getirilir ve insanlığın doğal gelişim sürecinden ayrı ele alınır.

Yukarıda bahsedilen çatışmacı anlayıştan ayrılan bu tutum teknik gelişmeyi diyalektik bir sürecin dışına iterek, tamamen doğaya yabancı bir öge olarak değerlendirir. Böyle bir bakış açısı müspet veya menfi anlamada teknoloji-leri uç noktalarda konumlandırmaya oldukça müsaittir. Zira içinde bulunulan habitatın gerçekliğinin üzerinde bir varlık sonradan geldiği yeri kendi başına tamamen abad edebilir yada yok edebilir. Burada insan failliğinin kıymeti önemsizleşir ve dikkat direkt olarak tekniğe yönelir. Tamamen kontrol edilemez varsayılan teknik güç ile özdeşleştirilir ve doğa bağlamında ortaya çıkmış bir yenilikten çok büyü benzeri doğaüstü bir kuvvetin tezahürü olarak algılanır. Bu iki farklı yaklaşım eleştiri sınıflarının detaylarında daha da belirginleşecektir.

Her ne kadar felsefi olarak kavramlar tefrik edilebilir temellere otursa da metin boyunca akıcılığı korumak adına teknoloji ve teknik kavramları zaman zaman birbirinin yerine kullanılacaktır. Öte yandan yukarıda da belirtildiği üzere eleştirinin hedefi teknolojik ürünün bizatihi kendisi değil teknoloji dolayında ortaya çıkan ontolojik, epistemik, sosyo-ekonomik ve fonksiyonel perspektifler üzerinden oluşturulan söylemlerdir.

5 Gilbert Simondon, *On the Mode of Existence of Technical Objects*, çev. Cecile Malaspina, John Rogove (Minneapolis: Univocal Publishing, 2017), 15-18.

Teorik Çerçeve: Eleştirinin Tasnifi

Teknoloji eleştirisi, dışarıdan bakıldığında homojen ve yekpare görünebilir. Ancak bu söylem yığınının yakından bakıldığında motivasyonları, kökenleri ve hedefleri bakımından birbirinden farklı, bazen birbirine zıt argümanların iç içe geçtiğini görürüz. Gelecekte robotların işimizi elimizden alacağı, insan doğasının tamamen değişeceği ve bozulacağı, gerçekliğimizin bir simülasyona dönüşeceği, aslında yeni teknolojilerin bir fayda üretmediği argümanları farklı noktalardan neşet etmektedir. Örneğin, bir yazılımın teknik yetersizliğinden dem vuran pragmatik bir şikayet ile yapay zekanın insan ruhunu yok ettiğini savunan varoluşsal bir eleştiri aynı kefeyle koymak itirazların tekil değerlendirmelerinde sorunlar ortaya çıkaracaktır.

Bu kaotik eleştiri yığınının anlamlı bir hale getirebilmek ve doğru okuyabilmek için eleştirel söylemleri yapısal bir tasnife tabi tutmak zorunludur. Zira her eleştiri çeşidi insan-teknoloji ilişkisinin farklı bir boyutuna (politik, ekonomik, felsefi veya teknik) temas etmektedir.

Bu çalışmada, teknoloji eleştirisi dört ana başlık üzerinden sınıflandırılmaktadır: Fonksiyonel, sosyo-ekonomik, ontolojik ve epistemik eleştiri. Bu ayırım, hem toplumsal olarak bu eleştirilerin hangi yönlerden ne yoğunlukta tezahür ettiğini hem de eleştirilerin kendi içerisinde ne kadar tutarlı olduklarını anlamaya yardımcı olacaktır.

Fonksiyonel Eleştiri

Fonksiyonel eleştiri, teknolojinin vaat ettiği performans ile sunduğu gerçeklik arasındaki boşluğa odaklanan bir yaklaşımdır. Teknoloji eleştirisinin en dış katmanını ve niceliksel olarak en geniş kapsamını oluşturan eleştiri çeşidi fonksiyonel eleştiridir. Bu yaklaşım, teknolojiyi felsefi veya politik bir bağlamda incelemekten ziyade saf bir yararlılık ve verimlilik ekseninde yargılar. Buradaki temel motivasyon, yeni çıkan bir aracın mevcut sorunları çözmekte yetersiz kalacağı, bu yolu benimsemenin hatalı olduğu veya halihazırda çalışan konvansiyonel yöntemlere kıyasla daha verimsiz olacağı iddiasıdır. Eleştirmenin burada insan doğasına dair derin bir analiz ortaya koymak gibi bir amacı yoktur. Fonksiyonel eleştiri için önemli olan bu yeniliğin pratik hayata doğrudan olumlu bir etkisinin olup olmayacağıdır.

Tarihsel perspektiften bakıldığında, fonksiyonel eleştirinin döngüsel bir karakter taşıdığı söylenebilir. Bugün yapay zekanın halüsinasyon görmesine veya otonom araçların kaza yapmasına dair yöneltilen eleştirilerin bir benzerini 20. yüzyılın başında otomobillere yöneltilen eleştirilerde gözlemleyebiliriz. At arabalarına kıyasla daha gürültülü, pahalı, sık bozulan ve güvenliksiz görülen ilk otomobiller, dönemin eleştirmenleri tarafından geçici bir heves veya zenginlerin elinde bir oyuncak olarak nitelendirilmiştir.

Bu durumun edebiyatımızdaki en eğlenceli yansımasını, Sermet Muhtar Alus'un "Halazademin Otomobili" hikayesinde görürüz. Alus, İstanbul sokaklarında otomobillerin ilk boy göstermeye başladığı zamanları anlatırken halazadesinin satın aldığı otomobil üzerinden bu yeni teknolojiyi sürekli su kaynatan, yokuşta kalan, çıkardığı gürültüyle ahaliyi korkutan ve sahibini rezil eden bir külfet olarak resmeder. Hikayede otomobil, hız ve şatafat vaat ederken sürekli bir sorun çıkarıp zaman ve para israfına neden olur.⁶ Alus'un bu mizahi eleştirisi, tam olarak fonksiyonel eleştirinin ruhunu yansıtmaktadır. Tüketici teknolojinin potansiyeline değil, o anki başarısızlığına odaklanır. O gün için Alus'un halazadesinin otomobili gerçekten de bir baş belasıdır ve at arabası rasyonel bir tercihtir. Ancak bu anlık haklılık, otomotiv teknolojisinin gelecekteki gelişimini öngörmekte yetersiz kalmıştır.

Diğer taraftan, özellikle geçimini yeni teknolojinin kaplayacağı alandan sağlayan gruplar bu yönde eleştiriler geliştirmeye yatkındır. Ancak bu başka bir eleştiri çeşidi olan sosyo-ekonomik eleştiri ile karıştırılmamalıdır. Daha sonra değineceğimiz bu eleştiri türü, üretim ilişkilerinin yeni ortaya çıkan teknoloji ile yeniden örgütleneceğini ve bunun insanlığa zararlı olacağını savunurken fonksiyonel eleştiride ise eleştiri doğrudan teknolojinin kendi işlevine yöneliktir.

Bu ayrım matbaa örneği ile netleştirilebilir. 15. yüzyıl Avrupasında matbaa yaygınlaşmaya başladığında, dönemin entelektüel çevrelerinden yükselen itirazların bir kısmı, hattatların (müstensihlerin) işsiz kalacağı ve lonca sisteminin çökeceği yönündeki sosyo-ekonomik kaygılarla beraber baskı teknolojisinin niteliğine de yöneltildi.

Venedikli yargıç ve tarihçi Filippo di Strata, matbaa vasıtasıyla basılan kitapların el yazmaları kadar dayanıklı olmadığını savunuyordu.⁷ Eleştiri, teknolojinin yarattığı sınıfsal değişimden ziyade bizatihi ürünün kalitesizliğine odaklanıyordu. Matbaayı bu nazardan eleştirenlere göre makine, bir hattatın zarafetini ve kusursuzluğunu taklit etmekte başarısızdı. Tıpkı günümüzde Üretken Yapay Zeka aracılığıyla üretilip sosyal medyada dolaşıma giren ilk görsel ve metinlerdeki hatalara veya sığığa odaklanılması gibi; o dönemde de matbaa, mükemmel olan el işçiliğinin yanında kusurlu ve ucuz bir taklit olarak görülüyordu.

Ancak, fonksiyonel eleştiriye tamamen vizyonsuzlukla eşitlemek de hatalı bir yaklaşım olacaktır. Bu eleştiri mekanizması, aynı zamanda piyasa ve toplum üzerinde önemli bir denetleyici niteliğe sahiptir. Yakın geçmişte NFT (Non-Fungible Token) furyasında veya henüz teknik altyapısı hazır olmayan Metaverse'deki arsa satışlarında görüldüğü üzere ortada somut bir kullanım senaryosu ve fayda yokken şişirilen teknolojiler, oluşturdukları beklenti ile birçok insanın mağduriyetine sebebiyet vermiştir. Bu yeni teknoloji tam olarak ne fayda sağlıyor veya sağlayacak sorusu, toplum tarafından Evgeny Morozov'un "Teknolojik Çözümçülük" (*Technological Solutionism*) olarak tarif ettiği yani olmayan sorunlara teknolojik çözüm uydurma hastalığına karşı geliştirilen rasyonel bir sorgulamanın sonucudur.⁸

Dolayısıyla fonksiyonel eleştiri; yeni bir teknolojinin adaptasyon sürecindeki sancılara yöneldiğinde yanıltıcı, ancak hayal satarak insanları manipüle eden spekülasyonları hedef aldığı anda ise koruyucu bir işlev üstlenmektedir. Burada üzerinde durulması gereken nokta, mevzu bahis gelişmenin mümkün olan her yönden detaylı algılanıp gerçekten ortaya koyduğu bir değişimin olup olmadığını tespit edebilmekten geçer.

6 Sermet Muhtar Alus, "Halazademin Otomobili", *Eski İstanbul'dan Hikâyeler* (İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2023), 107–114.

7 Martin Lowry, *The World of Aldus Manutius: Business and Scholarship in Renaissance Venice* (Oxford: Blackwell, 1979), 26–31.

8 Evgeny Morozov, *To Save Everything, Click Here: The Folly of Technological Solutionism* (New York: PublicAffairs, 2013), 5–7.

Sosyo-Ekonomik Eleştiri

Fonksiyonel eleştiri, teknolojinin teknik yeterliliğine ve pratik faydasına dair bir sorgulamayken sosyo-ekonomik eleştiri mevzuu güç ilişkileri ve politik bağlamda ele alır. Bu yaklaşımın problematize ettiği şey yeni teknolojinin doğrudan ürettiği fayda ya da zarar değil üretim ve güç ilişkilerini ne yönde değiştirdiği ve nasıl etkilediğidir.

Bu anlayışa göre teknolojik gelişmeler tarafsız değillerdir. Teknoloji, güç ilişkilerini yeniden düzenleyen, servet transferine hizmet eden ve üretim biçimlerini değiştiren politik bir araç olarak algılanmaktadır. Bu tarz eleştirilerin güncel odak noktaları otomasyonun yarattığı işsizlik kaygısı, dijital uçurumun derinleştirdiği sınıfsal eşitsizlikler ve büyük teknoloji şirketlerinin veriyi tekelleştirerek yeni tip bir sömürü düzeni kurduğu iddialarıdır. Bu cepheden teknolojiye yöneltilen itiraz aslında makinenin kendisiyle direkt olarak alakalı olmamakla beraber bu araçların ortaya çıktığı sosyo-ekonomik düzenin, emeği değersizleştirmek ve kontrol altında tutmak için ortaya çıkardığı tahakkümü hedef almaktadır. Dolayısıyla sosyo-ekonomik eleştiri, 19. yüzyılın buharlı makinelerinden 21. yüzyılın algoritmalarına uzanan tarihsel köklere sahip ve politik olarak organize bir eleştiri biçimidir.

Bu organize eleştiri geleneğinin köklerini ve motivasyonunu anlayabilmek için sanayi devrimi döneminde İngiltere’de ortaya çıkan Luddit hareketine bakmak gerekir. Günümüz popüler kültüründe ve teknoloji medyasında Luddit tabiri, genellikle yeniliğe kapalı, teknolojiden irrasyonel bir korku duyan ve değişimi reddeden kişiler için kullanılan pejoratif bir sığa dönüşmüştür.⁹ Ancak iktisat tarihi literatüründe bu hareketin safiyane teknofobik bir vandalizmden ziyade bir kolektif pazarlık yöntemi (*collective bargaining by riot*) olarak ortaya çıktığını görmekteyiz.¹⁰



Ludditlerin lideri Ned Ludd’un bir gravürü, 1812

9 Steven E. Jones, *Against Technology: From the Luddites to Neo-Luddism* (New York: Routledge, 2006), 20–22.

10 Eric J. Hobsbawm, “The Machine Breakers”, *Past & Present*, no. 1 (1952): 59.

Kısaca bahsetmek gerekirse hareketin lideri Ned Ludd'ın isminden hareketle Ludditler denilen bu grup dokuma işçilerinden oluşmaktaydı. Bizatihi yeni dokuma makineleri bu grubun birincil hedefi değildi. Onların mücadelesi makineleri kullanarak standart altı ürün üreten ve kalifiye emeği devre dışı bırakıp ucuz iş gücünü -özellikle çocukları- istihdam eden, bu vesileyle işçilerin ücretleri düşüren yeni fabrika düzenine karşıydı. Nitekim, Ludditler bütün üretim araçlarına saldırmamış bu konuda seçici davranmışlardır. Dolayısıyla bu hareket, teknolojiye karşı kör bir düşmanlık olarak nitelendirilemez.

Günümüze geldiğimizde ise bu hareketin Neo-Luddizm ismiyle tekrar gündeme geldiğini görüyoruz. Klasik Luddizm'e nispetle farklılıklar içeren bu anlayış, her türlü yeniliğin bizi geçmişteki hayatımızdan daha yaşanamaz bir yere getireceğine inanan teknoloji karamsarlarıdır. İki grubun da temel motivasyonu, benzer bir noktadan neşet etse de Ludditler tarihsel bağlam içinde spesifik bir duruma yönelik organize olmuş bir hareketken Neo-Luddizm farklı grupları da içine alan ve genel bir teknoloji karşıtlığının şemsiye ideolojisi haline gelmiş bir anlayıştır.¹¹

Neo-Luddizm'in güncel argümanlarını klasik öncülünden ayıran en temel fark, sömürünün ölçeğinin ve mekanının değişmiş olmasıdır. Sanayi Devrimi'nde, emek üzerinden bir tahakküm kurulmuşken dijital çağda bu süreç Shoshana Zuboff'un kavramsallaştırdığı "Gözetim Kapitalizmi" (*Surveillance Capitalism*) kavramı benzeri teorik çerçeveler üzerinden tartışılmaktadır. Zuboff'a göre teknoloji şirketleri, insan deneyimini (yani verilerimizi) ham-madde olarak kullanmakta ve davranışsal artıklarını (*behavioral surplus*) algoritmalar için birer tahmin verisine dönüştürerek satmaktadır.¹²

Ancak tam bu noktada, analizin girişinde tanımlanan söylem endüstrisinin oluşturduğu atmosferi ve eleştiri çerçevesini hesaba katmak gerekiyor. Zira Zuboff ve takipçilerinin geliştirdiği bu eleştirel dil, durumu analiz etmekten öte teknolojiyi durdurulamaz ve her şeye kadir bir tahakküm mekanizması olarak sunarak yeni bir korku halesi oluşturmaktadır.

Zuboff'un argümantasyonu, insanları tamamen irade yoksunu, ne yaptığından habersiz ve hipnotize edilmiş kurbanlar olarak görme eğilimindedir. Oysa gerçeklik, Zuboff'un distopik anlatısından daha karmaşık ve çok yönlüdür. Kullanıcılar ile platformlar arasındaki ilişkiyi tek taraflı bir hırsızlık olarak değerlendirmek doğru değildir; bu ilişki asimetrik olsa dahi bir takasa dayanmaktadır. Milyarlarca insan; navigasyon hizmeti, bilgiye erişim veya iletişim kolaylığı gibi sebepler karşılığında verisini paylaşmayı rasyonel bir tercih olarak seçebilir. Teknoloji şirketlerinin veri elde etme ve bunları işleme konusunda yeterince şeffaf olmadıkları kabul edilse dahi, bireylerin teknolojinin sunduğu işlevlerden bu nedenle feragat etmeyi tercih etmemeleri bir sürpriz olmaz. Bir bakışa göre, bu bir hizmet alımı için ön ödeme olarak görülebilir. Söz konusu hizmetin yalnızca dijital ortamlarla sınırlı olması gerekmez. Örneğin, bir perakende zincirinin indirim kartı için doldurulan bir form ele alınabilir. Bu senaryoda, müşteri belirli bir indirim karşılığında, gerekli veya gereksiz bazı kişisel bilgilerini bu kuruluşla paylaşarak rasyonel bir takasa girmektedir. Kurum, bu verileri işleyerek kendi lehine kullanılabilir hale getirebilir ancak yasal sınırlar korunduğu sürece bu paylaşım sözleşme kapsamında kabul edilebilir bir durumdur.

Gözetim Kapitalizmi teorisi üzerinden teknofobi kanaat önderleri; bu alma-verme denklemini tamamen göz ardı ederek teknolojiyi, insan zihnini ele geçiren mistik bir güç olarak betimliyorlar. Her ne kadar bu teori kişisel verilerimiz hakkında bizi dikkatli olmaya sevk etse de söylemin abartılması insanı fail (*agent*) olmaktan çıkarıp nesneleştirdiği (*object*) için eleştirdiği teknolojik determinizmin tuzağına bizzat kendisi düşmektedir. Dolayısıyla bu

11 Steven E. Jones, *Against Technology: From the Luddites to Neo-Luddism* (New York: Routledge, 2006), 20-24.

12 Shoshana Zuboff, *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power* (New York: PublicAffairs, 2019), 8-12.

söylem, sosyo-ekonomik bir çözüm üretmekten ziyade teknolojiyi yücelterek toplumsal bir öğrenilmiş çaresizlik hissiyatı ortaya çıkarıyor.

Yapay zeka teknolojilerinin yaygınlaşması ve görünürlüğüne artmasıyla beraber benzer bir karamsarlık ve çaresizlik döngüsü otomasyonun iş gücü üzerindeki etkilerine yönelik tartışmalarda da kendini gösteriyor. Sosyo-ekonomik eleştirinin en yüksek sesle dile getirildiği “robotlar işimizi elimizden alacak” argümanı, iktisat literatüründe “Sabit İş Hacmi Yanılgısı” (*Lump of Labor Fallacy*) olarak bilinen teorik bir hatadan beslenir. Eleştiriler, ekonomide yapılacak iş miktarının sabit olduğunu ve teknolojinin bu sabit pastadan pay kaparak insanları açıkta bırakacağını varsayar. Oysa tarihsel veriler, bizlere teknolojinin eski işleri yok ederken verimliliği artırarak ve yeni ihtiyaçlar doğurarak daha fazla yeni iş kolu yarattığını gösteriyor.¹³ Ancak analizin odaklandığı teknoloji eleştirisi üzerinden oluşturulan söylem endüstrisi, bu yaratıcı potansiyeli görmezden gelerek sadece yıkıma odaklanmayı tercih ediyor. Elbette bu geçiş sürecinde yaşanan potansiyel işten çıkarma furyaları ve orta sınıfın daha da daralması görmezden gelinemeyecek politik gerçeklerdir. Ancak bu sorunları teknolojinin doğası gereği kötücül olmasıyla açıklamak, çözüm odaklı bir politika geliştirmek yerine korku odaklı bir eylemsizliği yeniden üretmekten öteye gidememektedir.

Ontolojik Eleştiri

Teknolojiye yönelik ontolojik eleştiri, insan doğasının bedensel ve zihinsel yönlerini merkeze alarak bunların korunması gerektiğini savunan felsefi anlayışa dayanır. Mesele burada teknolojinin ne kadar kullanışlı olduğu, toplumsal ya da siyasi düzeni nasıl etkilediği değildir. Bu anlayışın merkezinde tekniğin insanların dünyayı nasıl algıladığını değiştiren ve düzenleyen bir diskur olması vardır. Bu diskurda teknolojik gelişmelerin insanlığı ne yöne götüreceği yani ileride nasıl bir insan tipini ortaya çıkaracağı sorusu ön plandadır. İnsan olmanın ne olduğu tartışmasını da içeren bu eleştiri biçimi teknolojiye yöneltilen, düşünsel olarak en sahici ve sofistike eleştiri biçimidir.

Bu eleştirinin taraftarlarına göre; teknolojinin işlevselliğin ötesine geçerek bir amaç olması, insan iradesini kuşatmasına ve insanın kendi ürettiği kültür içerisinde edilgen bir nesneye dönüşmesine sebep olmaktadır. Teknolojik ilerlemenin insanlığa getirdiği konforun bir bedelinin olması gerektiğini söyleyen bu anlayış, kazanılan hız ve rahatlık karşısında insan iradesinin ve doğal bütünlüğünün feda edildiğini dile getiriyor. Bu perspektif, uyum sağlanan teknoloji-temelli yaşam biçimlerinin bireyin içsel dünyası üzerinde aşındırıcı bir etki yarattığını, insanın kendisiyle kurduğu ilişkiyi zedelediğini ve bunun sonucunda ontolojik düzeyde bir yabancılaşma durumunun ortaya çıktığını öne sürmektedir.

Bu noktada, Alman filozof Martin Heidegger’in düşünce perspektifinden yapılacak bir okuma, teknolojinin insan varoluşu üzerindeki etkilerini sistematik biçimde analiz etmeye ve bu eleştirinin kavramsal arka planını açıklamaya önemli ölçüde katkı sağlayacaktır. Heidegger’in tekniğe yaklaşımı dikkate alındığında; modernitenin ve dolaylı olarak teknolojinin insan için barındırdığı temel tehlike, dünyayı ve dünyadaki var olanları sürekli olarak “hazırda bulunan” (*bestand*) ve erişilebilir unsurlar olarak kavramsallaştırmasıdır.¹⁴ Bu perspektif, varlığı kendi anlam ufku içinde ele almak yerine, onu öncelikle kullanılabilirlik ve verimlilik ölçütleri çerçevesinde değerlendirmeye yönelir. Böyle bir düşünme biçiminde doğa, estetik değeri ve yaşantısal anlamı olan bir varlık alanı olmaktan çıkarak fayda üretmesi beklenen bir kaynak olarak yeniden tanımlanır. Aynı çerçevelenme, insan söz konusu olduğunda daha derin sonuçlar doğurur. Doğanın bir parçası olan insan, bu bakış açısı altında özne olma niteliğini giderek yitirir ve

13 Autor, David H. “Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation.” *Journal of Economic Perspectives* 29, no. 3 (2015): 3–30.

14 Martin Heidegger, *The Question Concerning Technology, and Other Essays*, çev. William Lovitt (New York: Harper & Row, 1977), 17–26.

işlevsel değerine indirgenen bir unsur haline gelir. Bu durumda insan, anlam kuran ve dünyayla ilişkili geliştiren bir varlık olarak değil; verimli biçimde düzenlenmesi, ölçülmesi ve yönetilmesi gereken bir kaynak olarak ele alınır. Martin Heidegger'in düşüncesi bağlamında bu dönüşüm, teknolojinin insanın varlıkla kurduğu ilişkiyi köklü biçimde yeniden biçimlendiren ontolojik bir sorun alanı yarattığını göstermektedir.

Heidegger'in tanımladığı "nesneleşme" (*objectification*) sürecini, Michel Foucault ve Giorgio Agamben gibi isimler bireysel düzeyden toplumsal ve politik düzleme taşıyarak bu fikri ilerletmiştir. Buradaki politik düzleme taşıma, bir önceki bölümde bahsettiğimiz teknolojinin sosyo-politik eleştirisi ile karıştırılmamalıdır; zira burada bu isimlerin eleştirisinin kaynağı doğal halinden farklılaşmış ve kendine yabancılaşmış bir yeni tür insanın politik yansımasıdır.

Konu yine insanın kendisi ve insanlığın mahiyetidir. Ontolojik eleştiride kasıt, insanın her türlü varlığının -politik, sosyal, ekonomik ya da bunların dışında kalan- modernite ve teknikle beraber nasıl bir dönüşüme uğradığıdır.

Agamben, modernitenin ürettiği teknolojik araçları ve kurumsal yapıları "dispositif" kavramı altında toplar. Agamben'e göre dispositifler, bireylerin davranışlarını, arzularını, düşünme biçimlerini ve kendilerini ifade etme yollarını yönlendiren, biçimlendiren ve dönüştüren düzeneklerdir. Bu anlamda dispositif, insanın doğrudan farkında olmadan içinde hareket ettiği bir yönlendirme alanı yaratır. Agamben'in iddiasına göre bu düzeneklerin yaygınlaşması, insanı giderek özne olma konumundan uzaklaştırır. Birey, kendi eylemlerinin faili olmaktan ziyade önceden yapılandırılmış sistemler içinde tepki veren ve uyum sağlayan bir unsura dönüşür. Dispositiflerle kurulan sürekli ilişki, insan deneyimini tekilleştiren jestleri ve anlam üretme kapasitesini zayıflatır; insanları birbirine benzer, öngörülebilir ve ölçülebilir varlıklar haline getirir. Bu öznesizleşme (*desubjectification*) sürecinin nihai sonucunda insanlar, özgün kimlikleri ve yaşantılarının yerine sayılara indirgenen, sınıflandırılan ve yönetilen veri kümeleri olarak ele alınmaya başlanır. Böylece teknoloji, yaşamı kolaylaştıran bir araç olmanın ötesine geçerek insanın kendisiyle ve dünyayla kurduğu ilişkinin yapısını dönüştüren merkezi bir güç haline gelir. Bu şekilde iradesini kaybeden insan, varoluşsal olarak değişir ve hayatını idame ettiren öznesiz bir kimliğe dönüşür.¹⁵

Bu eleştiri türünün en popüler yansıması Yuval Noah Harari'nin son yıllarda teknolojiye yönelik söylemlerinde görülebilir. Harari'nin yapay zeka ve biyoteknoloji gibi alanlarda kurduğu argümantasyon, akademik literatürden uzak olmakla beraber söylem endüstrisinde çokça talep gören bir distopik gelecek anlatısı ortaya çıkarmaktadır. Heidegger'in koyduğu çerçeve içerisinde insanın iradesizleşmesi konusunu "insan hacklenebilen bir hayvandır"¹⁶ söylemiyle popülerleştiren Harari, öznenin yitirilmesini aşamalarından ve süreçten koparmakta, kitleleri dijital bir



Martin Heidegger

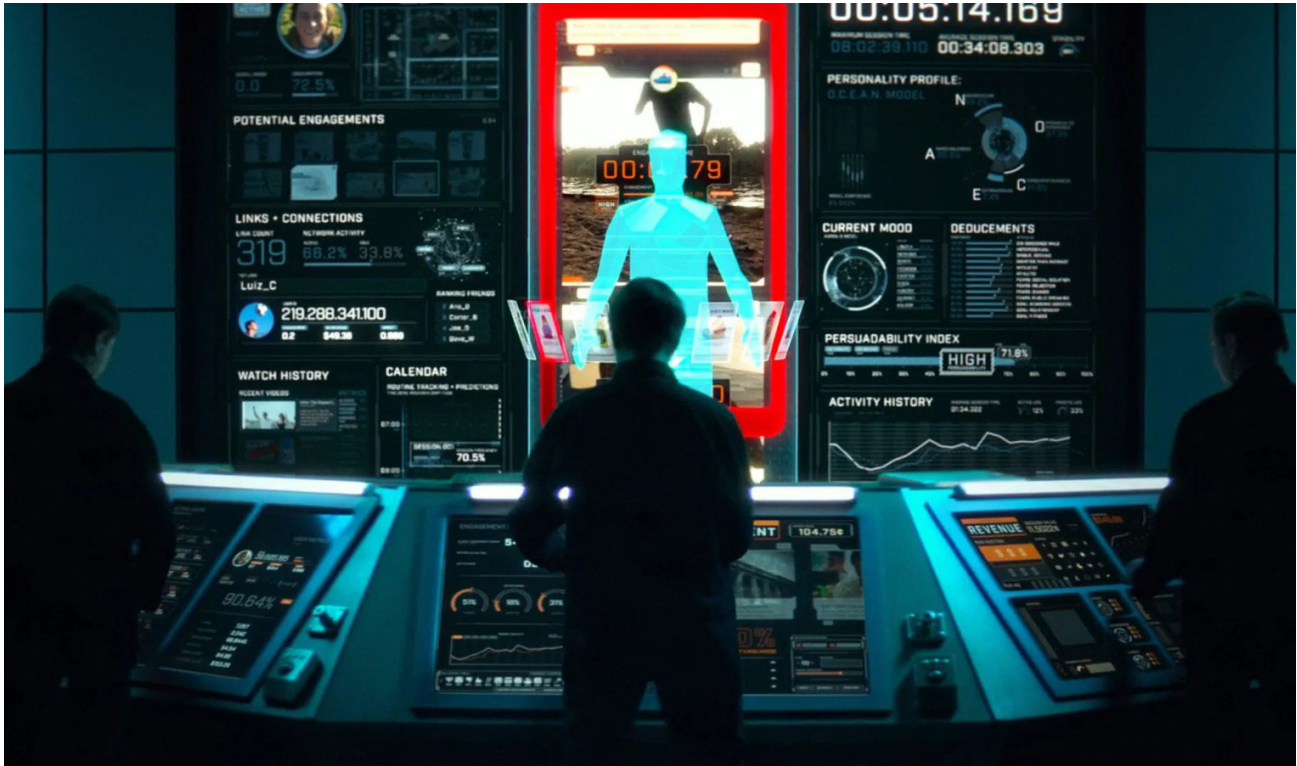
15 Giorgio Agamben, *What is an Apparatus? and Other Essays*, çev. David Kishik and Stefan Pedatella (Stanford: Stanford University Press, 2009), 13–15.

16 Yuval Noah Harari, "Hackable Humans and Digital Dictators: Q&A with Yuval Noah Harari," Al Jazeera ile söyleşi, *Al Jazeera*, 24 Ağustos 2018, <https://www.aljazeera.com/features/2018/8/24/hackable-humans-and-digital-dictators-qa-with-yuval-noah-harari>.

fatalizm hikayesine ikna etmeye çalışmaktadır. Bu anlatıda teknoloji baş edilemez, karşı çıkılmaz ve düzenlenemez bir sorun olarak tanımlanmaktadır. Buna ek olarak, teknolojinin insan doğasının çok üstünde olduğu ve onun değiştirilememesini muhal bir durum olarak nitelendirmektedir.¹⁷ Doğal olarak bu sansasyonel retorik, kitlesel bir karşılık bulduğunda böyle isimlere büyük kazançlar getirmektedir. Bu noktada insanlığın sonu geldi anlatısı, rasyonel bir teknoloji eleştirisine engel teşkil etmektedir.

Harari örneğinde gördüğümüz iradenin kaybı temasının vardığı en radikal nokta, biyolojik olarak insan türünün tamamen işlevini yitirmesi korkusudur. Felsefi bir noktadan çıkan bu tartışma, fiziksel dünyaya doğrudan yansıtıldığında yok oluş senaryolarının tartışılması abes değildir. Bu konuda yine popüler bir yayın olan Bill Joy'un 2000 yılında kaleme aldığı "Geleceğin Bize Neden İhtiyacı Yok" (Why the Future Doesn't Need Us) isimli makalesi dikkate almaya değer. Teknoloji dünyasından bir ismin yazmasından dolayı sansasyon yaratan bu metin, önemli bir öngöründe bulunmaktadır. Buna göre; Heidegger'in verimlilik odağında değerlendirildiğinde genetik, nanoteknoloji ve robotik büyük bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu süreç, biyolojik kısıtları nedeniyle dezavantajlı görülen insanın yerini, ondan daha verimli donanımların almasını kaçınılmaz kılacaktır.¹⁸

Bu anlatı da Harari'nin anlatısına paralel olarak insanın doğasından kaynaklı zayıflıkların teknolojik gelişmeyle beraber daha üstün ve kendi kendini üretebilen yeni türleri ortaya çıkaracağını ve insanlığın sonunun bu şekilde geleceğini öngörüyor. Söylem endüstrisinin süsleyerek sunduğu bu distopik senaryo, felsefi köklere sahip olmasına rağmen korku yayarak ilgiyi canlı tutmakta ve makul olabilecek bir eleştiriden ziyade uçuk komplo teorilerine yol açabilmektedir.



Sosyal İkiem (2020) belgeselinde şahıslarıştırılan algoritmalar.

17 Yuval Noah Harari, *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*, çev. Selin Sıral (İstanbul: Kolektif Kitap, 2018), 23–33.

18 Bill Joy, "Why the Future Doesn't Need Us," *Wired*, April 1, 2000, <https://www.wired.com/2000/04/joy-2/>.

Ontolojik eleştirinin geniş kitlelere ulaşan söylemlerini derinlemesine analiz ettiğimizde birçoğunun doğallık safatası ile malul olduğu görülebilir. Bu minvaldeki söylemler, geçmişte insan yaşamının saf ve bozulmamış olduğunu varsayarak ilerler. Ancak burada referans verilen geçmiş ve doğallık tam manasıyla tanımlanmış değildir. Bernard Stiegler gibi düşünürlerin ortaya koyduğu üzere insan, tarih boyunca biyolojik olarak doğada eksik bir canlı olarak var olmuştur. Teknik, bu biyolojik eksikliği kapatma ve insana kendisini açma imkanı tanımıştır.¹⁹ Teknikle kurulan bu ilişki Harari ve Joy'un iddia ettiğinin aksine insanın varoluşunu anlamlı kılan yapıcı bir unsur olarak tarihte rol oynamıştır. Bu perspektifte doğallık, nostaljik bir değere dönüşmüş ve tarihi bir gerçeklikten çıkıp romantik bir kurgusal terim olarak anlamlandırılmıştır.

Sonuç olarak bu felsefi tezler üzerine kurulan distopik kıyamet senaryoları, girişte bahsedilen eleştirinin metalaşması ile beraber argümantatif değerini yitirmiştir. Bir önceki bölümde de bahsedildiği gibi teknolojiyi şahıslastırarak ona insanüstü güçler atfetmek ve insanları bunun karşısında iradesiz ve savunmasız bir halde resmetmek, bir analiz felcine yol açmaktadır. Teknoloji eleştirisinde determinist bir tutumun hakikatin kendisiymiş gibi yansıtılması buna karşı koyma isteğini de kırarak ve insanları bir eylemsizlik haline sürükleyecektir.

Epistemik Eleştiri

Geleneksel epistemoloji kurgusunda bilgiye ulaşmak, bir aydınlanma ve ilerleme çabası olarak algılanmaktaydı. Günümüzde ise bu konvansiyonel aydınlanma algısı hayli değişmiş durumdadır. Çünkü bilgi, artık kişinin kendi eylemselliği içinde bir amaç olarak konumlanmak yerine hemen hemen her yerde ve her vakitte maruz kalınan bir meta haline gelmiş haldedir. Yaşadığımız bilgi enflasyonunun bir kaos yarattığı ve insanlık için bu derecede bir maruz kalma deneyiminin yeni bir olgu olduğu söylenebilir. Bilgiye erişimin kırılma noktası olarak internet teknolojilerinin ortaya çıkması ve yaygınlaşması en önemli gelişme sayılabilir. İnternet öncesi ve sonrası dönemler için de bilgiye erişimde önemli değişimlere neden olan teknolojik gelişmeler bulabiliriz ancak internet, bu konuda başat aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira teknolojinin epistemik anlamda eleştirisinin eski sayılabilecek argümanları internet üzerinden olgunlaşmış ve devamındaki argümanlar da yine internetin yaygın bir kullanıma erişmesinden neşet etmiştir.

Bu eleştiri biçimine göre teknoloji, insanla gerçeklik arasındaki ilişkiyi değiştirmiş ve bozmuştur. Aradaki vasıta değiştikçe insanın gerçeklikle ilişkisi de buna göre şekil almış ve gerçekliğin bize ulaşan tarafı kullandığımız arayüzler üzerinden şekillenmiştir. Edindiğimiz ya da bize ulaşan bilgiler gerçeğin tam olarak kendisini yansıtmamaktadır. Onun yerine ticari, politik, ideolojik ve benzeri saiklerle filtrelenmiş birer temsil haline gelmişlerdir. Bu olguyu daha iyi anlamlandırmak için Eli Pariser'in "Filter Bubbles"²⁰ ve Cass Sunstein'in "Echo Chambers"²¹ kavramları oldukça kullanışlıdır. Algoritmalar çeşitli nedenlerle kullanıcılara kendilerine uygun içerikler sunarak ortak gerçeklik zeminini ortadan kaldırmakta ve kullanıcıları bu filtreler içerisinde sınıflandırmaktadır. Bir topluluk aynı olaya bakıp farklı gerçeklerle -ya da gerçekliğin farklı taraflarıyla- karşılaşmaktadır. Sunstein'a göre, bu yapay ayrışma bir tür siber-balkanlaşma (*splinternet*) ortamı yaratarak toplumun ortak düşün zeminini ortadan kaldırır ve kutuplaşmaya yol açar.

Bu fikri derinleştirip epistemik eleştirinin felsefi kökenlerine indiğimiz zaman Jean Baudrillard'ın "simülasyon"

19 Bernard Stiegler, *Technics and Time, 1: The Fault of Epimetheus*, çev. Richard Beardsworth ve George Collins (Stanford: Stanford University Press, 1998), 114–117.

20 Eli Pariser, *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You* (New York: Penguin Press, 2011),

21 Cass R. Sunstein, *Echo Chambers: Bush V. Gore, Impeachment, and Beyond* (Princeton: Princeton University Press, 2001),

teorisini incelememiz gerekir. Baudrillard’a göre modern teknoloji ve medya bizlere gerçekliği sunmak yerine onun bir kopyasını sunar. Bu kopya gerçeklik, hakikatin kendisinden daha gerçekçi görünerek bir “hiper-gerceklik” oluşturur.²² Bugün sosyal medya uygulamalarında gördüğümüz kusursuz hayatlar, karşımıza çıkan görüntüler fiziksel dünyanın hakikatinden daha cazip ve daha gerçek bir halde sunulur ve bu şekilde insanlar tarafından kabul edilir. Temsil, yani bu örnekte dijital görüntü, fiziksel gerçeklikten daha önemli hale gelmiştir çünkü insanların algısında gerçek bu şekilde algılanmaktadır.

Eleştirmenler tarafından tarif edilen bu epistemik kriz, üretken yapay zekanın (*generative AI*) piyasaya sunulması ve yaygınlaşması ile beraber daha somut bir hale gelmiştir. Özellikle *deepfake* benzeri teknolojilerin görünür olması, kamuoyunda görsel-işitsel belgeleri mutlak manada güvenilir dayanaklar olmaktan çıkararak informatif manada bir güvensizlik ortamı meydana getirmiştir. Böylesine bir bilgi kirliliğinin olduğu ortamda hakikat, objektif bir olgu olmaktan uzaklaşmış ve teknik üretimin bir parçası haline gelmiştir.

Aynı yerden yola çıkan filozof Byung-Chul Han, bu durumu “enfokrazi” kavramı çerçevesinde siyaset felsefesi üzerinden açıklamaktadır. Enfokrazi kavramı, Foucaultçu anlamda disipline edilmiş toplumun çözüldüğünü ve artık bilginin araçsallaştırılmasıyla toplum üzerinde tahakküm kurulduğunu ifade etmek üzere ortaya konulmuştur. Han’ın perspektifine göre demokrasi, politik bir sistem olarak ortak bir fikri zemin ve rasyonalizme dayanır. Ancak günümüz dijital dünyası ve bu dünyada şekillenen politik rejimler atomize olmaya daha yatkındır. Bilginin doğruluğu artık önemini kaybetmiş; ne kadar hızlı kitlelere yayılabildiği ve ne derece tesirli olduğu meseleleri öne çıkmaya başlamıştır.²³

Diğer eleştiri türlerinde zikrettiğimiz argümanlardan basitleştirme ve metalaştırma; diğer bir deyişle piyasada satın alınabilir hale getirme süreci, epistemik eleştiri için de geçerlidir. İnsanlığın bilgisinin bu derece kaygan bir zemine oturması kitleleri hiçbir otoriteye güvenilemeyeceği gibi “nihilist” bir noktaya sürüklenme gücüne sahiptir. İçerisinde bulunduğumuz dünyanın her şeyiyle bir simülasyondan ibaret olması, gerçeğin aslında bir yanılsama olduğu fikri kitleleri şüpheli yaklaşımdan ziyade bir kabulleniş ve eylemsizlik haline itmektedir. Zira önceki eleştiri biçimlerinde de söylediğimiz gibi teknoloji, fayda ve zararları ile insan iradesinin büyük ölçüde şekillendirdiği -hem üretim hem tüketim aşamalarında- kültürün bir uzantısıdır.

Teknolojinin epistemik eleştirisini biraz daha somutlaştırmak gerekirse sansasyonel ve medyatik bir örnek olarak VR teknolojisinin öncülerinden biri olan Jaron Lanier’in söylemleri dikkate şayandır. Aşırı sayılabilecek derecede teknoloji pesimisti olan Lanier *Sosyal Medya Hesaplarınızı Hemen Silmeniz İçin On Argüman* gibi çarpıcı başlıklı kitaplarıyla içinde bulunduğumuz epistemik krizi distopik bir anlatıyla birleştirir. Lanier’in iddiasına göre algoritmalar, algımızı değiştirebilir ve bizi yönlendirebilir.²⁴ Bu durumun gerçekliğini belli ölçülerde kabul etsek dahi bunun tamamen bizim irademiz dışında gerçekleştiğini söyleyemeyiz. Lanier de bunu kabul ediyor olacak ki “insanlığın kurtuluş reçetesi” olarak teknolojiyi kullanmamayı yani bir nevi dijital bir çileciliği okurlarına tavsiye etmektedir.

Bu önerinin temelinde tekniğin şeytanileştirilmesi ve sanki özünde insanlığı ele geçirmek istenciyle hareket eden bir bilincinin var olması fikri yatar. Bu ön kabul çerçevesinde alınabilecek en mantıklı aksiyon ise insanın kendini tamamen teknolojiden izole etmesidir. Ancak bu ön kabulün insanı yönelttiği kolaycı çözümün pratikte işletilmesi zor olacaktır; işletilse bile sonuçları muhtemelen tatmin edici olmayacaktır.

22 Jean Baudrillard, *Simulacra and Simulation*, çev. Sheila Faria Glaser (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994), 1–3.

23 Byung-Chul Han, *Infocracy: Digitization and the Crisis of Democracy*, çev. Daniel Steuer (Cambridge: Polity Press, 2022), 8–11.

24 Jaron Lanier, *Sosyal Medya Hesaplarınızı Hemen Şimdi Silmeniz İçin On Argüman*, çev. Çağrı Peker (İstanbul: Garaj Yayınları, 2018), 32–35.



John Qualen, *The Grapes of Wrath* (1940) filminde Muley Graves rolünde

Bu kendini izole etme önerisi, edebiyat tarihinin en çarpıcı teknoloji-insan çatışmalarından biri olan John Steinbeck'in *Gazap Üzümleri* romanındaki Muley Graves karakterini akla getirmektedir. Romanın başında traktörlerin gelişiyle herkes göç edip yeni düzene adapte olmaya çalışırken inatla toprağını terk etmeyen ve değişimi toptan reddeden Muley, sonunda sistemi durduran bir kahramana değil ıssız arazide amaçsızca dolaşan, yalnız ve etkisiz bir hayalet dönüşmüştür. Lanier'in sunduğu çözümü benimsemek kişiyi Muley Graves benzeri bir sona sürükleyecektir.²⁵ Tekniğin devasa akışını durduramayan ancak kamusal alanın dışında kalarak hayaletleşen bir insan tipi ortaya çıkacaktır.

Bilgiyi elde etme şekillerimizin değişmesi zorunlu olarak onun doğasında bir değişime neden olmamaktadır. Evet, bilgiyle kurduğumuz ilişki onu nasıl konumlandığımızı ve bizce neliğini etkilemiştir. Ancak özünde bilgi, bilmek fiilinden bağımsız olarak kendisi olarak durmaktadır. Bu noktada bilginin doğruluğunu ve objektifliğini tespit etmek, ona erişimdeki farklılaşmanın nasıl kontrol edileceği, hakikat zemininin ne yolla tesis edileceği soruları üzerine yoğunlaşmak insanoğluna şüphesiz faydalı olacaktır. Ancak, oluşan güvensizlik ortamını kullanarak günümüzde rasyonel bir tartışmanın imkansız hale geldiğini ve bilginin doğruluğunun ortak bir zeminde ortaya konulamayacağını iddia etmek halihazırda oluşan "post-truth" dönemi toplumsal polarizasyonunun kalıcı olmasına hizmet edecektir. Buna bir nevi kendini gerçekleştiren kehanet de diyebiliriz.

25 John Steinbeck, *Gazap Üzümleri*, çev. Belkıs Dışbudak (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012), 55-140.

Meta-Eleştiri: Söylem Endüstrisinin Dekonstrüksiyonu

Analiz buraya kadarki kısmında teknolojiye farklı açılardan yöneltilen eleştiriler, dört ana başlık üzerinden incelenmeye ve açıklanmaya çalışılmıştır. Tabii olarak teknoloji karşıtı argümanlar birbirleri arasında geçişken ve önemli bir kısmı felsefi temel olarak kendi içerisinde tutarlı kaygılara ve somut gerçekliklere dayanmaktadır. Bununla birlikte, bu eleştiriler dile getirilirken sıklıkla vurgulandığı üzere, meşru ve üzerinde düşünülmesi gereken sorunların zamanla metalaştırıldığı ve bu sorunlar etrafında başlı başına bir söylem endüstrisinin inşa edildiği de göz ardı edilemez. Bu süreçte eleştiri, çözüm üretmeye yönelik analitik bir çaba olmaktan ziyade sürekli yeniden dolaşıma sokulan, tüketilebilir ve çoğu zaman yüzeyselleştirilmiş bir anlatıya dönüşmektedir. İşin popüler kültür tarafında ortaya konan fikirlerin ilgi çekici ve sansasyonel olması gerekliliğinden dolayı fikri olarak dört başı mamur olması beklenemez; bu türden oluşturulan içerikler bir noktada duygulara hitap etmek durumundadır. Fakat burada tehlikeli olabilecek nokta, teknoloji üzerinden oluşturulan distopik gelecek tahayyüllerinin bu kültürün tüketicileri tarafından özümsemişliğinde onları teknofobik ve nihilist bir eylemsizliğe sürüklemesidir.

Bahsi geçen söylem endüstrisinin temel yanılgısı, insan iradesini büyük ölçüde göz ardı etmesi ve tekniği, insan yaşamını bütünüyle belirleme kapasitesine sahip bağımsız bir güç olarak tasvir etmesidir. Bu yaklaşım, teknolojiyi araçsal bir yapı olmaktan çıkararak ona kişisel nitelikler atfetmekte; böylece teknolojiyi insanlığı belirli bir yöne, bu bağlamda olumsuz bir istikamete, sevk eden otonom bir fail gibi konumlandırmaktadır. İnsan ve teknoloji arasındaki ilişkinin bu şekilde ikili ve karşıt bir mücadele alanı olarak sunulması, meseleyi gerçeklik düzleminde olduğundan daha indirgemeci bir çerçeveye hapsedmektedir. Bu durumda, söz konusu argümanlar meşru kaygılardan kaynaklansalar dahi, insanın tercihleri, pratikleri ve müdahale kapasitesi dışarıda bırakıldığı ölçüde açıklayıcı güçlerini zayıflatmakta ve kavramsal tutarlılıklarını yitirmektedir.

İnsanın teknolojiyle rekabet ettiği yönündeki anlatı, teknolojinin insanı alt edeceği ve insanlığı bütünüyle ele geçireceği seviyelere taşındığında, insanın edilgen bir kurban olarak konumlandırıldığı problemli bir çerçeve üretmektedir. Bu yaklaşım, hem teknolojinin anlamlandırılması hem de insan olmanın mahiyeti açısından indirgemeci ve hatalıdır. Nitekim bu tür anlatılar, sıklıkla iddia edildiğinin aksine, yalnızca güncel teknolojilerle ortaya çıkmış yeni bir olgu değildir. Yazının icadından matbaaya, ateşli silahların yaygınlaşmasından nükleer teknolojilere kadar her yeni teknik imkan, kendi tarihsel bağlamında benzer kaygılar ve eleştirilerle karşılanmıştır. Ancak bu araçlar, kültürel üretimin bir parçası olmaları nedeniyle zaman içerisinde kültürel yapılara eklemlenmiş, farklı kullanım biçimleri ve anlamlar kazanmışlardır. Bu durum, tekniğin etkilerinin sabit ve kaçınılmaz olmadığını; insan pratikleri ve toplumsal bağlamlar tarafından biçimlendirildiğini göstermektedir. Tekniğin hiçbir olumsuz sonuç üretmediğini ileri sürmek ne kadar gerçeklikten uzaksa yalnızca potansiyel zararları üzerinden onu mutlak biçimde olumsuzlaştırarak geleceği bütünüyle karanlık bir senaryo içinde düşünmek de o ölçüde sorunludur. Bu çerçevede ortaya çıkan

risklere ve sorunlara çözüm arayışı, teknolojiyi mutlaklaştıran ya da şeytanileştirilen yaklaşımlar üzerinden değil; kültürün iç dinamikleri içinde, insan doğasını ve iradesini merkeze alan bir değerlendirme ile mümkün olabilir. Böyle bir yaklaşım, ne teknolojiyi tek belirleyici güç olarak kabul eder ne de insanı bu süreçlerin dışında konumlandırır; aksine, insan ile teknik arasındaki ilişkinin karşılıklı etkileşim içinde şekillendiğini esas alır.

İncelediğimiz türden söylemlerin içerisine düştüğü bir başka hata, geçmişin şimdiden ve gelecekte nesnel olarak daha iyi olduğu anlatısıdır. Geçmişte bir altın çağın cari olduğu varsayımı ile nostaljik hislerimizi besleyen bu anlayış; teknoloji öncesi dünyanın saf, temiz ve sorunsuz olduğu varsayımı üzerinden hareket eder. Ancak bu noktada altın çağı tespit etmek ve dönemlendirmeyi yapmak, objektif kriterler ortaya çıkmaktan ziyade o zaman dilimine dair hisler, dönemin içerdiği farklı tecrübeler ve benzeri bir takım öznel kanaatlerin yansımalarıdır. İçinde bulunduğumuz zamanın ve geleceğin bazı açılardan daha iyi ve bazı açılardan daha kötü olarak nitelendirilmesinin temelinde bizim teknoloji ile kurduğumuz ilişki biçimi bulunmaktadır. Bu mevzuyu daha iyi anlamak için Bernard Stiegler’in *Farmakoloji Üzerine* kitabında belirttiği gibi teknolojiyi bir zehir ve panzehir ikilemi üzerinden kavramak faydalı olacaktır. Antik Yunancada hem şifa kaynağı ilaç hem de ölüm kaynağı zehir anlamına gelen “farmakon” kelimesi üzerinden tekniğin doğasını anlamlandırabilmek mümkündür. İnsanlık olarak teknolojiyi tümünden reddetmek mümkün olmadığı gibi teknolojinin müdahale olmaksızın kendiliğinden bir fayda üretmesi de beklenebilir. Bunun yerine onu sağlıklı bir eleştirel yaklaşım ile dönüştürerek bir panzehire evirmek gereklidir.²⁶

Ayrıca eleştirinin metalaşmasıyla beraber oluşturulan söylemler bütünü, ters bir etki doğurarak kitlelerde bu konuda harekete geçmeden tatmin hissi oluşturmakta ve büyük teknoloji şirketlerinin kar maksimizasyonu istenciyle tekniği ve dolaylı olarak kültürü şekillendirmesine katkı sağlamaktadır. Distopik kıyamet senaryolarının ve büyük görünen sorunsallaştırmaların arkasında aslında bir pazarlama taktiği yattığı gibi direkt olarak insan hayatını etkileyen ve toplumsal aksiyon gerektiren meseleler de göz ardı edilmektedir.

Nihai olarak belirttiğimiz gibi mevcut teknoloji eleştirisi, teknolojiyi anlamlandırmak ve yönetmekten ziyade onu insanüstü ve kötücül bir güce tahvil ederek eleştiriye satın alınabilir bir metaya dönüştürmektedir. Bizim ihtiyacımız ise teknolojiyi mümkün merteye olduğu gibi anlamak, fayda zarar dengesinde toptancı yaklaşımdan doğru yere konumlandırabilmektir. Melvin Kranzberg’in çizdiği çerçevede teknolojiyi içinde geliştiği toplumsal ve tarihsel bağlam içerisinde anlamlandırmak ve kültürle karşılıklı ilişkisini gözlemleyerek bu çıkarımlar üzerine yönelendirmeye çalışmak,²⁷ söylem olarak pazarlama değeri düşük olsa da insanlar olarak özellikle günümüzde ihtiyacımız olan bir yaklaşım türüdür.

26 Bernard Stiegler, *What Makes Life Worth Living: On Pharmacology*, çev. Daniel Ross (Cambridge: Polity Press, 2013), 25–28.

27 Melvin Kranzberg, “Technology and History: Kranzberg’s Laws,” *Technology and Culture* 27, no. 3 (1986): 545–548.

Kaynakça

- Agamben, Giorgio. *What is an Apparatus? and Other Essays*. Translated by David Kishik and Stefan Pedatella. Stanford: Stanford University Press, 2009.
- Alus, Sermet Muhtar. "Halazademin Otomobili". *Eski İstanbul'dan Hikâyeler* içinde, 107–114. İstanbul: Büyüyenay Yayınları, 2023.
- Autor, David H. "Why Are There Still So Many Jobs? The History and Future of Workplace Automation". *Journal of Economic Perspectives* 29, no. 3 (2015): 3–30.
- Baudrillard, Jean. *Simulacra and Simulation*. Translated by Sheila Faria Glaser. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1994.
- Chang, Mark. *Paradoxes in Scientific Inference*. Boca Raton: CRC Press, 2012.
- Ellul, Jacques. *The Technological Society*. New York: Knopf Doubleday Publishing Group, 2021.
- Han, Byung-Chul. *Infocracy: Digitization and the Crisis of Democracy*. Translated by Daniel Steuer. Cambridge: Polity Press, 2022.
- Harari, Yuval Noah. *21. Yüzyıl İçin 21 Ders*. Çeviren Selin Siral. İstanbul: Kolektif Kitap, 2018.
- Harari, Yuval Noah. "Hackable Humans and Digital Dictators: Q&A with Yuval Noah Harari". Al Jazeera ile söyleşi. *Al Jazeera*, 24 Ağustos 2018. <https://www.aljazeera.com/features/2018/8/24/hackable-humans-and-digital-dictators-qa-with-yuval-noah-harari>.
- Heidegger, Martin. *The Question Concerning Technology, and Other Essays*. Translated by William Lovitt. New York: Harper & Row, 1977.
- Hobsbawm, Eric J. "The Machine Breakers". *Past & Present*, no. 1 (1952): 57–70.
- Jones, Steven E. *Against Technology: From the Luddites to Neo-Luddism*. New York: Routledge, 2006.
- Joy, Bill. "Why the Future Doesn't Need Us". *Wired*, April 1, 2000. <https://www.wired.com/2000/04/joy-2/>.
- Kranzberg, Melvin. "Technology and History: Kranzberg's Laws". *Technology and Culture* 27, no. 3 (1986): 544–560.
- Lanier, Jaron. *Sosyal Medya Hesaplarınızı Hemen Şimdi Silmeniz İçin On Argüman*. Çeviren Çağrı Peker. İstanbul: Garaj Yayınları, 2018.
- Lowry, Martin. *The World of Aldus Manutius: Business and Scholarship in Renaissance Venice*. Oxford: Blackwell, 1979.
- Morozov, Evgeny. *To Save Everything, Click Here: The Folly of Technological Solutionism*. New York: PublicAffairs, 2013.

Pariser, Eli. *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. New York: Penguin Press, 2011.

Simondon, Gilbert. *On the Mode of Existence of Technical Objects*. Translated by Cecile Malaspina and John Rogove. Minneapolis: Univocal Publishing, 2017.

Steinbeck, John. *Gazap Üzümleri*. Çeviren Belkıs Dişbudak. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2012.

Stiegler, Bernard. *Technics and Time, 1: The Fault of Epimetheus*. Translated by Richard Beardsworth and George Collins. Stanford: Stanford University Press, 1998.

Stiegler, Bernard. *What Makes Life Worth Living: On Pharmacology*. Translated by Daniel Ross. Cambridge: Polity Press, 2013.

Sunstein, Cass R. *Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton: Princeton University Press, 2017.

Zuboff, Shoshana. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: Public Affairs, 2019.







